

Sławomir Kęszka

ORCID: 0009-0001-7633-9903

Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu

Posługa polskich księży w alianckich strefach okupacyjnych po wyzwoleniu KL Dachau

The Pastoral Ministry of Polish Priests in the Allied Occupation Zones after the Liberation of KL Dachau

Abstrakt

W artykule na podstawie źródeł archiwalnych i opracowań przybliżono posługę polskich księży w alianckich strefach okupacyjnych po wyzwoleniu z KL Dachau w kwietniu 1945 r. Materiał przybliży posługę duszpasterską polskich duchownych po wyzwoleniu oraz gehennę obozową polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego ze wskazaniem na KL Dachau pod Monachium jako miejsce martyrologii księży diecezjalnych, zakonnych, diakonów i kleryków w latach II wojny światowej. Obóz ten został utworzony przez Heinricha Himmlera w 1933 r. dla przeciwników Niemieckiej Narodowo-Socjalistycznej Partii Robotników (NSDAP). Wskazanie to poszerzono po wybuchu II wojny światowej i napaści Niemiec hitlerowskich na Polskę 1 września 1939 r. Przewożono wówczas do niego w transportach również ludzi z wszystkich krajów okupowanych przez Niemcy. Trudno ustalić dokładnie liczbę więźniów. Najczęściej w źródłach podaje się, że przebywało w nim około 250 tys. osób. Od końca 1940 r. według szacunków Kościoła katolickiego przebywało w nim 2794 księży, w tym 1773

pochodzących z Polski, spośród których 858 zostało zamordowanych. Jednym z nich był biskup wrocławski Michał Kozal, który został beatyfikowany przez Jana Pawła II w czerwcu 1987 r. W kwietniu 1945 r. polscy duchowni zawierzili siebie oraz wszystkich uwięzionych opiece św. Józefa Kaliskiego. Ich modlitwy zostały wysłuchane przez Boga, zaś obóz i więźniowie zostali ocaleni przed planowaną likwidacją i zatarciem wszelkich śladów o istnieniu tego miejsca. Materiał ukazuje działalność duszpasterską polskich duchownych po ich ocaleniu przez Opatrzność Bożą za wstawiennictwem św. Józefa Kaliskiego z KL Dachau. Omawia ich wkład w odtworzenie i podtrzymanie sieci parafialnej na terenie Niemiec po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. Z zachowanego materiału źródłowego, wspomnień i relacji polskich duchownych wyłania się obraz zaangażowania polskich kapłanów w organizowanie duszpasterstwa w parafiach w alianckich strefach okupacyjnych.

Słowa kluczowe: Bóg, Kościół rzymskokatolicki, II wojna światowa, diecezja, męczeństwo, KL Dachau, duchowieństwo polskie, parafia.

Abstract

Based on archival sources and scholarly studies, this article presents the ministry of Polish priests in the Allied occupation zones after their liberation from KL Dachau in April 1945. The material outlines the pastoral activity of Polish clergy after liberation as well as the camp ordeal of Polish Roman Catholic clergy, with particular emphasis on KL Dachau near Munich as a place of martyrdom of diocesan and religious priests, deacons, and seminarians during the Second World War. The camp was established by Heinrich Himmler in 1933 for opponents of the National Socialist German Workers' Party (NSDAP). After the outbreak of the Second World War and Nazi Germany's invasion of Poland on 1 September 1939, its function was expanded, and transports of prisoners from all countries occupied by Germany were sent there. It is difficult to determine the exact number of prisoners; most sources indicate that approximately 250,000 people were held in the camp. From the end of 1940, according to estimates of the Catholic Church, 2,794 priests were imprisoned there, including 1,773 from Poland, of whom 858 were murdered. One of the victims was Bishop Michał Kozal of Wrocław, who was beatified by Pope John Paul II in June 1987. In April 1945, Polish clergy entrusted themselves and all the imprisoned to the care of Saint Joseph of Kalisz. Their prayers were answered by God, and the camp and its prisoners were saved from the planned liquidation and the obliteration of all traces of its existence. The article presents the pastoral activity of Polish clergy after their deliverance from KL Dachau, attributed to Divine Providence through the intercession of Saint Joseph of Kalisz. It discusses their contribution to the reconstruction and maintenance of the parish network in Germany.

after the end of hostilities in 1945. On the basis of preserved source materials, memoirs, and testimonies of Polish clergy, a picture emerges of the commitment of Polish priests to organizing pastoral care in parishes within the Allied occupation zones.

Keywords: God, Roman Catholic Church, the Second World War, diocese, martyrdom, KL Dachau, mercy, Polish clergy, parish.

Przed II wojną światową w parafiach 21 diecezji Kościoła rzymskokatolickiego w granicach II Rzeczypospolitej pracowało 10 154 księży¹. Do tych danych doliczyć trzeba jeszcze 6197 zakonników obrządku łacińskiego z 42 zakonów i zgromadzeń, które prowadziły prace duszpasterskie i misyjne². Zakonnicy, których kościoły włączone zostały w sieć parafialną, sprawowali posługę duszpasterską, przeprowadzali misje ludowe, głosili rekolekcje, obsługiwali miejsca pątnicze, prowadzili wydawnictwa katolickie, a także oddawali się pracy naukowej, pedagogicznej i wychowawczej.

Obóz koncentracyjny w Dachau pod Monachium utworzony został przez Heinricha Himmlera w 1933 r. dla przeciwników Niemieckiej Narodowo-Socjalistycznej Partii Robotników (NSDAP). Wskazanie to poszerzono po wybuchu II wojny światowej i napaści Niemiec hitlerowskich na Polskę 1 września 1939 r. Przewożono wówczas do niego w transportach również ludzi z wszystkich krajów okupowanych przez Niemcy. Trudno ustalić dokładnie liczbę więźniów. Najczęściej podaje się w źródłach, że przebywało w nim około 250 tys. osób³.

W grudniu 1940 r. do tego obozu zaczęto przywozić także polskich księży więzionych w różnych niemieckich obozach koncentracyjnych. Stało się tak na podstawie decyzji Heinricha Himmlera, podjętej w wyniku działań nuncjusza apostolskiego w Berlinie – Cesarego

1 Boleśław Kumor, *Historia Kościoła. Czasy współczesne 1914–1992*, cz. 8 (Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2001), 400. Patrz też Edward Jarmoch, Witold Zdaniewicz, „Księża diecezjalni w Polsce”, w *Kościół Katolicki w Polsce. 1918–1990. Rocznik Statystyczny*, red. Leszek Adamczuk, Witold Zdaniewicz (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego (ISKK), 1991), 129, tab. 1.

2 Marian Pirożyński, *Zakony męskie w Polsce* (Lublin: Uniwersytet Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, 1937), 5–7; patrz też *Mały rocznik statystyczny za rok 1938* (Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1939), 342.

3 Teodor Musioł, *Dachau 1933–1945* (Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1968). Por. Eugen Weiler, *Die Geistlicher in Dachau sowie in anderen Konzentrationslager und in Gefängnissen* (Mödling: Missionsdruckerei St. Gabriel, 1972). Wśród osadzonych w KL Dachau więźniów ponad 28 tys. stanowili obywatele II Rzeczypospolitej Polskiej.

Orseniga – oraz propozycji zgromadzenia księży katolickich w jednym obozie⁴. Okrutna rzeczywistość hitlerowskich obozów koncentracyjnych z lat II wojny światowej może być odczytywana przez ludzi tylko jako przepastna historia cierpienia, „życie na granicy życia” i w końcu umieranie milionów ludzi w warunkach uwłaczających wszelkiej godności⁵. Taki obraz tamtych dni pozostawiły wspomnienia wielu więźniów. Wspominając ówczesną codzienność, pisali o kształtującym tamten czas cierpieniu, przeżytych okrutnych karach, masowych egzekucjach, gdy: „zawsąd dochodziły jęki, a wytężając wzrok można było dostrzec padające ludzkie sylwetki”⁶. Rzeczywistość ta może być także odczytywana jako opowieść o ludzkich kryzysach i załamaniach pojawiających się, gdy wyznawane na wolności wartości etyczne stawały się ofiarą moralnego subiektywizmu znajdującego swój wyraz w całkowitym braku wrażliwości na drugiego człowieka. Hitlerowski system z jego zakłamaniem, ukazywaniem rasy i interesu narodowego jako najwyższego celu, z wyraźnym odrzucaniem chrześcijańskiej hierarchii wartości, doprowadził do tego, że „nadludzie” – *Herrenmenschen* – stworzyli misterium nieprawości, którego decydującą odsłonę stanowiły zbrodnie popełniane w obozach koncentracyjnych.

Jaką rolę w tym „przebudzeniu” odegrali tak licznie uwięzieni w Dachau księża katolicy – tego nie wiemy. Boleśnie doświadczany człowiek potrzebował zaangażowania się kogoś w refleksję nad obozową egzystencją i w trud zaakceptowania cierpienia. Być może ci dwaj mężczyźni zetknęli się z ukrytą, bo wszelkie praktyki religijne były w Dachau zabronione, „katakumbowa posługa” kapłanów polskich wśród świeckich więźniów obozu. Kierując się wspomnieniem Gustawa Morcinka, że: „człowiek w obozie stawał się bezwiednie metafizykiem, poszukiwaczem Boga, powoli, z wysiłkiem formułował swoje myśli (...), skupiał je i przemieniał jakoby w ciężki kamień, którym pragnął ciskać w sklepienie niebieskie. Jest więc Bóg, czy Go nie ma?”⁷, można sądzić, że rola księży-więźniów w tych poszukiwaniach i odkrywaniu, iż Bóg istnieje, jest kochającym Ojcem, i że istnieje Miłosierdzie, była niewątpliwie

4 Musioł, *Dachau...*, 61. Zob. też Jan Żaryn, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków 1944–1958 w świetle materiałów ambasady RP przy Watykanie* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 1998). Chodzi o propozycję umieszczenia w obozie o złagodzonej rygorze, wysuniętą przypuszczalnie przez bpa Heinricha Wienkena, specjalnego komisarza Konferencji Fuldańskiej.

5 Kumor, *Historia Kościoła*, 400. Patrz też Jarmoch, Zdaniewicz, „Księża diecezjalni w Polsce”, 129, tab. 1.

6 Sławomir Kęszka, *Eucharystia w KL Dachau* (Kraków: Wydawnictwo SPES, 2016), 59.

7 Gustaw Morcinek, „Szukanie Boga w obozie”, *Tygodnik Powszechny* 41 (1946): 7.

istotna⁸. Wpływ wiary oddalał w nich budzące się urazy. Nie była to jednak naiwna niepamięć, lecz wypracowane łaską Bożą przebaczenie, bo jak mówili po latach na swoich spotkaniach u św. Józefa Kaliskiego: „Przebaczyć i zapomnieć to dwie różne rzeczy. Mogę komuś przebaczyć, ale zapomnieć nie mogę”⁹.

Szukając pomocy w trudach życia obozowego, księża-więźniowie zawierzyli się Niepokalanemu Sercu Maryi oraz Najświętszemu Sercu Pana Jezusa, a w kwietniu 1945 r., gdy wiadomości o kończącej się wojnie napawały wszystkich uwieczonych nadzieją, ale jednocześnie budziły również lęk i niepewność co do dalszego ich losu, zwrócili się także ku św. Józefowi z kaliskiego obrazu Świętej Rodziny z prośbą o cud wyzwolenia za Jego wstawiennictwem. Uczyniono to 22 kwietnia 1945 r. uroczystym „Aktem oddania się w opiekę św. Józefowi”, który poprzedziła dziewięciodniowa nowenna. Księża zawierzyli wówczas temu Orędownikowi powrót do Polski i swoją późniejszą posługę wśród wiernych w Ojczyźnie, a także zobowiązali się do szerzenia kultu św. Józefa, odbycia pielgrzymki i złożenia hołdu przed cudownym obrazem w kolegiacie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kaliszu.

Księża i zakonnicy wracali do kraju – podobnie jak pochodzący z Polski świeccy więźniowie KL Dachau, a także osoby wywiezione w okolice Monachium na przymusowe roboty – stopniowo, w różnym czasie, niekiedy nawet z kilkuletnim opóźnieniem w stosunku do chwili wyzwolenia obozu w dniu 29 kwietnia 1945 r. przez oddział patrolowy VII Armii wojsk amerykańskich.

Spowodowane to było zarówno czynnikami obiektywnymi, jak i subiektywnymi. Wśród tych pierwszych istotną rolę odgrywała konieczność odbycia dwutygodniowej kwarantanny związanej ze wspomnianą w pierwszym rozdziale książki Musioła epidemią tyfusu brzuszego (zwyczajnego) i plamistego¹⁰ oraz fakt, że wojskowe władze amerykańskiej strefy okupacyjnej Niemiec, na terenie której znajdował się obóz w Dachau, w pierwszych trzech miesiącach po wyzwoleniu nie organizowały w zasadzie transportów na wschód¹¹. Z kolei władze radzieckiej strefy okupacyjnej nie wyrażały zgody na ich przyjęcie, bo nie były w stanie

8 Sabina Bober, *Bóg i człowieczeństwo w niemieckich obozach koncentracyjnych* (Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2013), 48.

9 Sławomir Kęszka, „Posługa polskich księży w KL Dachau i jej upamiętnienie”, *Biuletyn IPN* 1–2(146–147) (2018): 56.

10 Zob. np. Musioł, *Dachau 1933–1945*, 226.

11 *Ibidem*, 227–229.

zapewnić dalszego transportu¹², przez co powrót do Polski był wtedy możliwy prawie wyłącznie na własną rękę i często jedynie okreśną drogą.

Tak uczynił na przykład kleryk jezuicki Kazimierz Chudy, który opuścił obóz już w dniu 23 maja 1945 r. i z pomocą niemieckich jezuitów z kolegium w Pullach koło Monachium w sierpniu 1945 r. dotarł do Belgii¹³, gdzie zatrzymał się na dłużej. Tam ukończył naukę seminarijną i przyjął święcenia kapłańskie, i chociaż był jednym z pierwszych duchownych, którzy opuścili obóz, do Polski powrócił dopiero w 1948 r.¹⁴ Podobnie zrobiła – dzięki staraniom ks. Franciszka Korszyńskiego i o. Archanioła Brzezińskiego (przed wywiezieniem do KL Dachau komisarza komisariatu prowincjalnego kapucynów w Warszawie) – studziewięcioosobowa grupa złożona z kleryków i księży diecezjalnych oraz z seminarzystów kapucyńskich i towarzyszących im zakonników, która dzięki uprzejmości Edmunda Micheleta stojącego na czele Komitetu Francuskiego utworzonego w Dachau po wyzwoleniu obozu wyjechała 26 maja 1945 r. transportem samochodowym wraz z byłymi więźniami francuskimi, do Paryża¹⁵. Osoby, które znajdowały się w tej grupie, należały – tak, jak wymieniony przed chwilą kleryk jezuicki – do tych polskich duchownych, którzy wcześniej opuścili obóz w Dachau, ale podobnie jak on do kraju powrócili z pewnym opóźnieniem – głównie w 1946 r.

Z kolei o określonej drodze powrotu z obozowej niewoli do kraju świadczyć może dla przykładu trasa, jaką przemierzył o. Edward Frankiewicz OFM, który wyjechał z Dachau we wspomnianej wyżej grupie, która udała się do Francji. Tam przez kilka miesięcy pełnił posługę duszpasterską w kilku podparyskich parafiach i oczekiwał na paszport upoważniający do wyjazdu do Polski, o którego przyznanie wystąpił do władz francuskich już w połowie sierpnia 1945 r. Otrzymał go dopiero 28 stycznia 1946 r. i 13 lutego wyjechał koleją do Belgii, gdzie przez Brukselę dotarł do Antwerpii. Stamtąd w dniu 16 lutego odplynął szwedzkim statkiem do Gdyni, a następnie – po otrzymaniu stosownych pozwoleń

12 „Samorząd”, *Defilada. Tygodnik Polskich Sił Zbrojnych w Niemczech* (14.10.1945): 2.

13 Maria Nędzewicz, *Sługa wierny. Zarys biograficzny ks. Kazimierza Chudego SJ* (Toruń: Wydawnictwo. Da Vinci, Toruń, 2002), 62.

14 *Ibidem*, 70.

15 Franciszek Korszyński, *Jasne promienie w Dachau* (Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum, 1985), 223–231; tam jednak błędna data wyjazdu – „27 maja”; AKOK (dalej: Archiwum Księża Obozów Koncentracyjnych), sygn. III-5, Andrzej Jastrzębski, *Przez udrękę obozów do Ojczyzny*, mpis, Nowe Miasto n/Pilicą 1970, 27–29.

repatriacyjnych – drogą kolejową dotarł 23 lutego 1946 r., przez Poznań i Leszno, do swojego przedwojennego klasztoru w Osiecznej¹⁶.

Natomiast wśród czynników o charakterze subiektywnym główną rolę odgrywały wątpliwości, które rodziły się u byłych więźniów KL Dachau na podstawie docierających do nich informacji o niepewnej i niejasnej sytuacji w kraju oraz z powodu braku jednoznacznej odpowiedzi na pytanie: jaka będzie powojenna Polska? Jako przykład tych wątpliwości posłużyć może notatka sporządzona w Dachau 12 maja 1945 r. przez ks. Jana Wosia, salezjanina:

serce mówi, by wracać do Polski. A rozum mówi, że nie można. Stosunki jakie obecnie tam panują nie mówią nic dobrego. Radio mówi, że aresztowania są bardzo liczne, że aresztuje się mężczyzn nawet w kościele, w kinie. Głosy są, że przyjdzie do wojny z Rosją¹⁷.

Z pewnością informacje o takiej lub podobnej treści nie zachęcały do podejmowania starań o przyspieszenie wyjazdu, lecz raczej skłaniały do przesuwania jego terminu na późniejszy czas lub też do zastanawiania się nad ewentualnością pozostania na Zachodzie na stałe, co w rzeczywistości uczyniło wiele osób, w tym także księży i zakonników.

O niejasnej sytuacji w Polsce, spowodowanej ingerencją Sowietów w jej wewnętrzne sprawy administracyjne, gospodarcze i polityczne, wiedziały również władze wojskowe zachodnich stref okupacyjnych Niemiec (amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej)¹⁸ i w myśl międzynarodowej konwencji dotyczącej „dipisów” (od ang. *displaced persons*), czyli „osób przemieszczonych”, które w wyniku wojny znalazły się poza swoim państwem i chcą albo wrócić do kraju, albo znaleźć nową ojczyznę, lecz bez pomocy uczynić tego nie mogą¹⁹, dla pochodzących z Polski byłych

16 Edward Frankiewicz, *Człowiek poza nawiasem* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1955), 132–138.

17 Archiwum Salezjańskiej Inspektorii Pilskiej (dalej: ASIP), bez sygn., Jan Woś, *Ostatnie dni Dachau, oswobodzenie nasze przez wojska amerykańskie, pobyt dalszy w Dachau, przeniesienie do Freimannu, zgłoszenie do pracy duszpasterskiej, pobyt w Eschede, praca duszpasterska w Osnabrück. Notatki kronikarskie z owych dni – w dziesiątą rocznicę przepisane*, mpis, 24. Autor składa w tym miejscu podziękowanie dyrektorowi archiwum – ks. dr. hab. Jarosławowi Wąsowiczowi SDB, za umożliwienie zapoznania się z archiwaliami dotyczącymi KL Dachau znajdującymi się w tym archiwum.

18 Zob. np. Czesław Madajczyk, *Okupacja Niemiec 1945–1948*, oprac. Piotr Madajczyk (Warszawa: 2009), *passim*.

19 Międzynarodowa Konstytucja Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców (UNHCR) – *Constitution of the international refugee organization and agreement on interim measures to be taken in respect of refugees and displaced*

więźniów obozów koncentracyjnych, obozów pracy i obozów jenieckich oraz osób wywiezionych na przymusowe roboty, a także żołnierzy z rozwiązanych jednostek wojskowych, którzy znaleźli się w tych strefach, przewidywały zarówno możliwość repatriacji, jak i emigracji²⁰.

Władze amerykańskiej strefy okupacyjnej znały też rozterki Polaków, byłych więźniów KL Dachau, co do ich losów po zakończeniu wojny i w związku z tym w celu dokładniejszego poznania ich zamiarów zakresie repatriacji lub emigracji przygotowały specjalną ankietę. Na jej temat przywołany już wcześniej ks. J. Woś w swoich obozowych notatkach pod datą 14 maja 1945 r. napisał, że: „nowe formularze wypełniamy, co do wyjazdu naszego: 1 – albo do Polski zaraz, 2 – albo do Polski po unormowaniu się stosunków, 3 – albo do Niemiec, jeżeli się chce tu zostać, 4 – albo do Francji, Włoch, Holandii, Czech lub innych krajów”²¹. Pochodzący z Polski byli więźniowie obozu w Dachau – w łącznej liczbie 7702 osób, wśród których znajdowało się 818 duchownych (591 księży diecezjalnych i 227 zakonników)²² – na pytania zawarte w tej ankiecie w dniu 23 maja 1945 r. udzielili następujących odpowiedzi: za natychmiastowym wyjazdem opowiedziało się 1951 osób (25,33%), poczekać do wyjaśnienia się sytuacji politycznej w Polsce zamierzało 4647 osób (60,33%), pozostać w Niemczech postanowiło 306 osób (3,97 %), a decyzję udania się do innych krajów podjęło 798 osób (10,37 %), w tym m.in. do Francji – 285, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej – 232, Anglii – 96, Belgii – 80, Palestyny – 34, Włoch – 30 i Szwajcarii – 14 osób²³.

Z danych tych wynika, że tylko 1104 osoby (14,33%) wyraziły zamiar pozostania za granicą i osiedlenia się tam na stałe, a zdecydowana większość – 6598 osób (85,67 %) – zdecydowała o powrocie do Polski,

persons. Zob. też Andreas Lembeck, *Wyzwoleni, ale nie wolni. Polskie miasto w okupowanych Niemczech* (Warszawa: Wydawnictwo Świat Książki, 2006), 38.

20 Zob. np. Wiesław Hładkiewicz, *Polacy w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec 1945–1948* (Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze, 1982), passim; Czesław Łuczak, *Polacy w okupowanych Niemczech 1945–1949* (Poznań: Wydawnictwo Pracownia Serwisu Oprogramowania, 1993), passim.

21 ASIP, Woś, *Ostatnie dni Dachau...*, 26.

22 W literaturze przedmiotu liczba duchownych obecnych w KL Dachau w chwili jego wyzwolenia określana jest różnie. Autor przyjmuje dane zamieszczone w pracy: Wiktor Jacewicz, Jan Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, z. 1: „Straty osobowe” (Warszawa: Wydawnictwo Akademia Teologii Katolickiej, 1977), 36–38.

23 Musioł, *Dachau 1933–1945*, 228.

przy czym 4647 osób (60,33%) planowało odłożyć jego termin do czasu przynajmniej częściowego wyjaśnienia się sytuacji w kraju²⁴.

Repatriacja Polaków z zachodnich terenów III Rzeszy, które obejmowały trzy strefy okupacyjne – amerykańska, brytyjska i francuska – przebiegała stopniowo i z różnym nasileniem. Jej zakres – do końca 1947 r. – przedstawia tabela opracowana na podstawie danych zaczerpniętych z czasopisma „Defilada. Tygodnik Polskich Sił Zbrojnych w Niemczech”, wydawanego na terenie brytyjskiej strefy okupacyjnej²⁵.

Tabela. Repatriacja Polaków z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec do końca 1947 r.

Okres	Wyjechało ogółem osób	Wyjechało ze strefy okupacyjnej		
		amerykańskiej	brytyjskiej	francuskiej
do końca września 1945 r.	93 592	93 592	–	–
październik 1945 r.	127 308	73 733	53 575	–
listopad 1945 r.	106 393	23 388	74 005	9 000
grudzień 1945 r.	40 049	5 851	28 265	5 933
styczeń 1946 r.	9 811	1 562	7 806	443
luty 1946 r.	16 576	3 625	12 951	–
marzec 1946 r.	35 366	4 953	27 349	3 064
kwiecień 1946 r.	57 216	11 385	39 724	6 107
maj 1946 r.	34 783	8 494	17 610	8 679
czerwiec 1946 r.	22 051	8 589	10 603	2 859
lipiec 1946 r.	34 765	15 191	18 802	772
sierpień 1946 r.	23 510	11 418	11 433	659
wrzesień 1946 r.	25 264	12 577	11 865	822
październik 1946 r.	46 401	27 405	17 282	1 714
listopad 1946 r.	20 500	10 591	9 160	749
grudzień 1946 r.	19 012	8 682	10 330	–
1947 r.	286 327	118 680	147 564	20 083
Razem	998 924	439 716	498 324	60 884

24 Na temat repatriacji Polaków z różnych ośrodków na terenie Niemiec zob. Krystyna Kersten, „Repatriacja Polaków z b. Rzeszy niemieckiej po II wojnie światowej”, cz. I: 1945, w *Polska Ludowa*, t. VI (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967), 3–34; cz. II: 1946–1950, *Polska Ludowa*, t. VII (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968), 3–44.

25 „Ilu Polaków jest w Niemczech”, *Defilada. Tygodnik Polskich Sił Zbrojnych w Niemczech* (30.01.1947): 3. Zob. też Jakub Żak, „Polscy dipłomi w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec na łamach polskiej prasy emigracyjnej”, *Naukowy Przegląd Dziennikarski* 3 (2017): 95–127.

Podaję ją w celu ukazania skali tego problemu²⁶ oraz dla zobrazowania rozmiaru potrzeb w zakresie posługi duszpasterskiej i sakramentalnej pełnionej wśród prawie miliona polskich dipisów głównie przez księży, byłych więźniów KL Dachau, którzy nie chcieli ich pozbawić opieki duchowej²⁷ i w związku z tym powracali do kraju (niekiedy razem z nimi) w różnym czasie i z pewnym opóźnieniem²⁸. Do chwili wyjazdu do Polski część księży-obozowców pracowała najpierw jako sanitariusze w szpitalu zorganizowanym w Allach dla osób więzionych w KL Dachau, a nieco później – wraz z pozostałymi dachauczykami – podjęła pracę duszpasterską w Freimannie, położonym 4 kilometry na północ od Monachium²⁹, gdzie powstał tymczasowy ośrodek dla Polaków. Na przełomie maja i czerwca 1945 r. przewieziono do niego pochodzących z Polski byłych więźniów obozu w Dachau (świeckich i duchownych), a pod koniec czerwca 1945 r. skierowano także osoby wywiezione w okolice Monachium na roboty przymusowe³⁰.

Natomiast z chwilą utworzenia przez Stolicę Apostolską Duszpasterstwa dla Polaków w Niemczech, którego ordynariuszem Pius XII ustanowił 5 czerwca 1945 r. bpa Józefa Gawlinę³¹, księża niezwłocznie odpowiedzieli na apel zawarty w jego odezwie, w której napisał:

26 Józef Smoliński, „Stosunki polsko-amerykańskie bezpośrednio po II wojnie światowej (1945–1947)”, *Ante Portas. Studia nad Bezpieczeństwem* 1(4) (2015): 111–129.

27 Albert Urbański, *Duchowni w Dachau. Wspomnienia z przeżyć około dwóch tysięcy księży w hitlerowskim obozie koncentracyjnym* (Kraków: Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, 1945), 101.

28 Na temat powrotu księży i zakonników zob. Franciszek Korszyński, *Jasne promienie...*, 279–284, Ludwik Poprawa, *Okruchy wojennych wspomnień*, wybór, opracowanie, redakcja i przypisy Sławomir Kęszka, współpraca Krystyna Splitt (Kalisz: Wydawnictwo Edytor, 2014, 2017), 122–126 (całość wspomnień: AKOK, sygn. I-3/7 – Ludwik Poprawa, *Pamiętnik wojenny 1939–1946*, mpis) oraz AKOK, sygn. III-5 – Andrzej Jastrzębski, *Przez udrękę obozów...*, 42–44.

29 O pracy księży polskich w Freimannie szerzej pisze np. Korszyński, *Jasne promienie...*, a zwłaszcza Poprawa, *Okruchy wojennych wspomnień...*, 91–122.

30 Na jego potrzeby przeznaczone zostały zabudowania byłej szkoły pilotów oraz największe w Niemczech koszary wojskowe SS – zob. np. Czesław Dmochowski, *Widziałem piekło. Przeżycia więźnia obozów niemieckich* (Janów Lubelski: Stowarzyszenie Przymierze, 2006), 262–264 oraz Anna Jagodzińska, *Niezlomni. Wierni Bogu i Ojczyźnie* (Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2018), 138–139. Z ośrodka tego Polacy wracali do kraju bądź też wyjeżdżali do różnych miejscowości w Niemczech (lub innych krajach), gdzie osiedlali się na stałe.

31 Bp Józef Gawlina pierwszym wikariuszem generalnym Duszpasterstwa dla Polaków w Niemczech i Austrii mianował 5 czerwca 1945 r. ks. kan. F. Jedwabskiego, a po jego wyjeździe 15 listopada 1945 r. do Rzymu w celu objęcia funkcji rektora tamtejszego Instytutu Polskiego, wikariuszem generalnym został ks. prał. E. Lubowiecki – zob. np. Korszyński, *Jasne promienie...*, 143, gdzie jednak błędnie określony jest rok wyjazdu ks. Jedwabskiego – 1946 zamiast 1945.

dziś zaczyna się nowa dla nas praca (...). Z obozów bracia wołają o kapłanów, proszą o spowiedź, błagają o pomoc. Z całego serca dziękuję tym, co na pierwszy zew pospieszyli do naszej smutnej diaspory, by jako Apostołowie prawdy i miłości nieść opuszczonym światło i pokrzepienie. Dziękuję także i tym czcigodnym kapłanom, którzy w gorliwości o Chwałę Bożą i o zbawienie dusz nieśmiertelnych wyczekują chwili na tę pracę duszpasterską (...). Nieście jeszcze ciężar dnia i upalenia, będąc nadal braci naszych podporą, nadzieją i światłością³².

Księża podjęli posługę duszpasterską najpierw wśród Polaków, którzy po zakończeniu II wojny światowej znaleźli się w różnego rodzaju tymczasowych obozach i ośrodkach dla dipisów na terenie Niemiec (w amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej strefie okupacyjnej), a nieco później także w środowiskach polonijnych w innych krajach.

O skali ich posługi świadczyć może na przykład informacja mówiąca, że w okresie od maja 1945 r. do marca 1947 r. w brytyjskiej strefie okupacyjnej (obejmującej północno-zachodnią część Niemiec), podzielonej na trzy dekanaty pokrywające się terytorialnie z rejonami Korpusów armii brytyjskiej, w których każdy obóz lub ośrodek dla dipisów tworzył samodzielną parafię:

księża pobłogosławili 23.031 małżeństw, udzielili 12.352 chrztów, asystowali przy 2.997 pogrzebach, przyjęli na katolicyzm 3.006 osób, wysłuchali spowiedzi ponad 380.000 osób. Urządzono również wiele rekolekcji, uczęszczanych przez tysiączne rzesze wiernych. Staraniem duchowieństwa wydrukowano 170.000 książeczek do nabożeństwa, 37.000 podręczników katechizmu, 300.000 obrazków religijnych, 17.000 kolęd, 80.000 egz. czasopism o treści religijnej. Obecnie [kwiecień 1947 r. – dop. S. K.] pracuje w strefie brytyjskiej 126 księży, którzy obsługują 255 obozów zamieszkałych przez 138.575 osób. Ponadto uczą tutaj księża religii w 13 gimnazjach, w 125 szkołach powszechnych, 101 przedszkolach, 168 kursach i uniwersytetach ludowych, ponadto niosą pociechę religijną chorym w 78 szpitalach³³.

32 [Józef Gawlina], *Odezwa Ordynariusza Księdza Biskupa Józefa Gawliny do duszpasterzy polskich* (Dachau-Freimann, 23 lipca 1945), cyt. za: Ludwik Walkowiak, *Dwa fronty. Wspomnienia więźnia II wojny światowej* (Poznań: Wydawnictwo Kościoła Parafialny pw. Świętej Trójcy w Poznaniu, 1998), 189 (całość odezwy: 187–190).

33 „Bilans pracy polskich księży na terenie Niemiec”, *Dziennik Żołnierza 1. Dywizji Pancerniej* (16.04.1947), 3.

Nieco wcześniej, w październiku 1946 r., w strefie tej pracowało 153 księży³⁴, a w okresie od sierpnia 1945 r. do grudnia 1946 r. – łącznie 257 księży³⁵. Posługa polskich duchownych w obozach dla dipisów stanowi ważny problem badawczy, który dotychczas nie był podejmowany w literaturze przedmiotu, ale wykracza on znacznie poza temat niniejszej pracy i nie będzie w niej szerzej omawiany. Podniesiony został w tym miejscu jedynie sygnałnie, w celu ukazania głównej przyczyny opóźnienia w wypełnianiu przez polskich duchownych obozowych przyrzeczeń, a zwłaszcza tego dotyczącego pielgrzymki dziękczynnej do św. Józefa Kaliskiego.

Korzystając z możliwości przywołania Bożego błogosławieństwa, wielu z nich w czasie wojennej Golgoty obozowej kierowało je w stronę hitlerowców mieszkających przy obozie. Bóg pozwolił im już wtedy oddalić od siebie niszczący gniew. Wspominał o tym w „Biuletynie Informacyjnym Księża byłych Więźniów Obozów” ks. prałat Józef Batkowski. Napisał on:

Chciałbym przytoczyć przykład ks. prof. Seweryna Kowalskiego. Podczas pobytu w Dachau zachęcał nas byśmy korzystali z przywilejów kapłanów i rano po przebudzeniu kierowali swoje błogosławieństwo w stronę baraków SS-manów. Przypominał jak wielkie znaczenie przypisuje Pismo Święte błogosławieństwu. Wiele z nas księży tak czyniło. Myślę, że błogosławienie prawcom ochraniało nas³⁶,

tym bardziej że, jak wspominał bp Ignacy Jeż: „Esesmani nie mogli chodzić na Mszę. Żyli w całkowitej pustce duchowej. A to bardzo niebezpieczny stan”³⁷.

Modlitwa i ofiara z siebie za drugich była obecna w życiu obozowym kapłanów. Obóz KL Dachau jest w sposób szczególnie powiązany z Kaliszem i obecnie tam Narodowym Sanktuarium Świętego Józefa, bo księża cudownie ocaleni za wstawiennictwem świętego Patrona, przybywali do nadprośniańskiego grodu, by dziękować za uratowanie nie tylko ich

34 Materiały przekazane do kaliskiego archiwum księży dachauowczyków przez ks. Mariana Magnuszewskiego – AKOK, sygn. II-19/1, *Spis księży na terenie B.A.O.R. (stan z 27 października 1946)*, 1–3. (B.A.O.R. oznacza brytyjską strefę okupacyjną Niemiec).

35 AKOK, sygn. II-19/1, *Księża polscy, którzy pracują lub pracowali w polskich ośrodkach strefy brytyjskiej w Niemczech, stan z dnia 1 I 1947 r.*, 1–34.

36 Jan Batkowski, „Z ponurych lat historii”, *Biuletyn Informacyjny Komitetu Księża b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych* 24 (1996): 47.

37 Ignacy Jeż, *Błogosławcie Pana. Światło i ciemności* (Koszalin: nakł. Kurii Metropolitalnej, 1993), 16.

życia, ale także wszystkich dachauowskich współwięźniów. Utworzyli komitet byłych więźniów obozu, by przekazywać prawdę o martyrologium duchowieństwa w czasach okupacji.

Ufundowana przez nich na 25-lecie wyzwolenia obozu Kaplica Męczeństwa i Wdzięczności, teraz, gdy oni już nie żyją, jest świadectwem, które przypominać ma dalszym pokoleniom prawdę o ich męczeństwie i ofierze³⁸. Ma to wymiar nie tylko modlitewnej pamięci o wielkich czciocielach św. Józefa, ale także błagalny, „w intencji Kościoła i nowych pokoleń Kapłanów Chrystusa”, wyrażonej w słowach pozostawionej przez nich modlitwy.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej

Spuścizna bpa Ignacego Jeża

Archiwum Księży Obozów Koncentracyjnych w Kaliszu

Materiały przekazane do kaliskiego archiwum księży dachauowczyków przez ks. Mariana Magnuszewskiego

N. N., *Eucharystia w obozie koncentracyjnym*, mpis

Antoni Warmuz, *Wspomnienia więźnia Dachau*, mpis

Archiwum Studiów nad Rodziną w Łomiankach

Dominik Maj, *Służba Boża kapłanów polskich w Sachsenhausen i Dachau*, mpis
pracy magisterskiej

Spuścizna abpa Kazimierza Majdańskiego

Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej

Woś Jan, *Kronika obozowa*, mpis

Woś Jan, *Ostatnie dni Dachau, oswobodzenie nasze przez wojska amerykańskie, pobyt dalszy w Dachau, przeniesienie do Freimannu, zgłoszenie do pracy duszpasterskiej, pobyt w Eschede, praca duszpasterska w Osnabrück. Notatki kronikarskie z owych dni – w dziesiątą rocznicę przepisane*, mpis

38 Sławomir Kęszka, *Kaplica Męczeństwa i Wdzięczności księży dachauowczyków w Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu. Przewodnik* (Wrocław-Kalisz: Wydawnictwo Kobus, 2013), 18. Zob. *idem*, „Kaplica Męczeństwa i Wdzięczności duchowieństwa polskiego w Narodowym Sanktuarium Świętego Józefa Kaliskiego. Wotum dziękczynne księży «dachauowczyków» za ocalenie z Dachau”, *Polonia Maior Orientalis* XII (2025).

Prasa

Biuletyn Informacyjny Komitetu b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych – 1972, 1976, 1987, 1990, 1996.
Kronika Diecezji Włocławskiej – 1947.

Książki i monografie

- Berben Paul, *Dachau 1939–1945* (Londyn: Wydawnictwo Norfolk Press, 1975).
Bober Sabina, *Bóg i człowieczeństwo w niemieckich obozach koncentracyjnych* (Poznań: Wydawnictwo WNI – Nauka i Innowacje, 2013).
Dmochowski Czesław, *Widziałem piekło* (Janów Lubelski: Stowarzyszenie Przyjmuje, 2006).
Domagała Jan, *Ci którzy przeszli przez Dachau* (Warszawa: Wydawnictwo PAX, 1957).
Dziasek Franciszek, *Pamiętnik czasów pogardy* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005).
Eliade Mircea, *Moje życie. Fragmenty dziennika 1941–1985* (Warszawa: Wydawnictwo KR, 2001).
Frankiewicz Edmund, *Człowiek poza nawiasem* (Warszawa: Wydawnictwo PAX, 1955).
Frelichowski Stefan Wincenty, *Pamiętnik duszy* (Pelplin: Wydawnictwo Bernardinum, 2013).
Frątczak Wojciech, Bp. Michał Kozal. *Życie – Męczeństwo – Kult* (Włocławek: Wydawnictwo Duszpasterstwa Rolników, 2009).
Hoffmann Bedřich, *A kdo vás zabije... Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech* (Přerov: Společenské podniky, 1946).
Jacewicz Wiktor, Woś Jan, *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, z. 1: „Straty osobowe” (Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej, 1977).
Jeż Ignacy, *Błogosławcie Pana. Światło i ciemności* (Koszalin: Wydawnictwo Nakładem Kurii Metropolitalnej, 1993).
Kęszka Sławomir, *Eucharystia w KL Dachau* (Kraków: Wydawnictwo SPES, 2016).
Kęszka Sławomir, *Kaplica Męczeństwa i Wdzięczności księży dachauowczyków w Sanktuarium św. Józefa w Kaliszu. Przewodnik* (Wrocław–Kalisz: Wydawnictwo Kobus, 2013).
Korszyński Franciszek, *Jasne promienie z Dachau* (Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1985).
Kossak Zofia, *Z otchłani* (Poznań: Wydawnictwo Spółdzielnia Wydawnicza „Czytelnik”, 1947).
Kozłowiecki Adam, *Ucisk i utrapienie* (Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1967).
Kumor Bolesław, *Historia Kościoła. Czasy współczesne 1914–1992*, cz. 8 (Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2001).

- Maj Dominik, *Służba Boża kapłanów polskich w Sachsenhausen i Dachau*, Lublin 1970, mpis pracy magisterskiej, 26 – AISRL SAKM II/270.
- Majdański Kazimierz, *Będziecie moimi świadkami* (Szczecin: Wydawnictwo Kuria Biskupia, 1987).
- Malak Henryk, *Klechy w obozach śmierci*, t. I–II (Londyn: Wydawnictwo Veritas, 1961).
- Musiół Teodor, *Dachau 1933–1945* (Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1968).
- Neuhausler Johann, *Wie war das im KZ Dachau* (München, Wydawnictwo Kuratorium Fur Suhnemal KZ Dachau, 1980).
- Pirożyński Marian, *Zakony męskie w Polsce* (Lublin: Uniwersytet Towarzystwo Wiedzy Chrześcijańskiej, 1939).
- Poprawa Leon, *Okruchy wojennych wspomnień* (Kalisz: Wydawnictwo Edytor, 2014).
- Urbański Albert, *Duchowni w Dachau. Wspomnienia z przeżyć około dwóch tysięcy księży w hitlerowskim obozie koncentracyjnym* (Kraków: Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych, 1945).
- Starowieyski Marek, *Błogosławiony Stanisław Starowieyski* (Kraków: Wydawnictwo Petrus, 2014).
- Szweda Konrad, *Kwiaty na Golgocie* (Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1982).
- Walkowiak Ludwik, *Dwa fronty. Wspomnienia więźnia II wojny światowej* (Poznań: Wydawnictwo Kościół pw. Świętej Trójcy, 1998).
- Warmuz Antoni, *Wspomnienia więźnia Dachau*, mpis – Archiwum Księży polskich b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych w Kaliszu (Wydawnictwo Polski Związek Polskich więźniów Dachau, 1990).
- Weiler Eugen, *Die Geistlichen in Dachau sowie in anderen Konzentrationslager und in Gefängnissen* (Mödling: Missionsdruckerei St. Gabriel, 1972).
- Zadura Robert, *Błogosławiony ks. Stefan Wincenty Frelichowski (1913–1945)* (Toruń: Toruńskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2006).
- Zieliński Zygmunt, *Katolicyzm w III Rzeszy przed sądem historii* (Katowice: Wydawnictwo Unia, 1992).

Czasopisma

- Ambrożkiewicz Kajetan, „Prymicje na szubienicy”, *Biuletyn Informacyjny Komitetu b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych* 17 (1996): 53–54.
- Batkowski Jan, „Z ponurych lat historii”, *Biuletyn Informacyjny Komitetu Księży b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych* 24 (1996): 47.
- Brzuszek Salezy Bogdan, „Prześladowanie polskiego duchowieństwa rzymsko katolickiego przez niemieckie władze okupacyjne”, *Alma Mater* 120–121 (2009/2010).
- Frątczak Wojciech, „Listy obozowe biskupa Michała Kozala”, *Ateneum Kapłańskie*, t. 109, z. 472 (1987): 532–538.
- Hamerszmit Kazimierz, „Na kapłańskiej drodze”, *Biuletyn Informacyjny Komitetu b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych* 17 (1990): 31–33.

- Jagodzińska Anna, „Dachau we wspomnieniach księży-więźniów”, *Biuletyn IPN* 4 (2009): 46–60.
- Latocha Antoni, „Monstrancja, Kustodium i Tabernakulum w obozowej kaplicy w Dachau”, *Biuletyn Informacyjny Komitetu b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych* 14 (1987): 44–46.
- Kęszka Sławomir, „Kaplica Męczeństwa i Wdzięczności duchowieństwa polskiego w Narodowym Sanktuarium Świętego Józefa Kaliskiego. Wotum dziękczynne księży «dachauowczyków» za ocalenie z Dachau”, *Polonia Maior Orientalis* XII (2025): 197–207.
- Kęszka Sławomir, „Posługa polskich księży w KL Dachau i jej upamiętnienie”, *Biuletyn IPN* 1–2 (146–147) (2018): 49–59.
- Korszyński Franciszek, „Kazanie na Pielgrzymkę do św. Józefa”, *KDW*, R. 42, nr 5 (maj 1948): 144–151.
- Morcinek Gustaw, „Szukanie Boga w obozie”, *Tygodnik Powszechny* 41 (1946).
- Sarnik Władysław, „Niezapomniany maj”, *Biuletyn Informacyjny Komitetu b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych* 26 (1998).
- Treuchel Stefan, „Ks. bp. Michał Kozal – jakiego pamiętam”, *Biuletyn Informacyjny Komitetu b. Więźniów Obozów Koncentracyjnych* 17 (1990).

Rozdziały w monografiach

- Frątczak Wojciech, „Korszyński (dawniej Krupa) Franciszek Salezy (1893–1962), biskup pomocniczy wrocławski, więzień obozów koncentracyjnych”, w *Wrocławski słownik biograficzny*, red. Stanisław Kunikowski, t. 1 (Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 2004).
- Jarmoch Edward, Zdaniewicz Witold, „Księża diecezjalni w Polsce”, w *Kościół Katolicki w Polsce. 1918–1990. Rocznik Statystyczny*, red. Lilianna Adamczuk, Witold Zdaniewicz, GUS (Warszawa: Wydawnictwo Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, 1991), 129, tab. 1.

MATERIAŁY I RECENZJE

